

Мельник Г. І. (Одеса)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОПОНІМА УКРАЇНА
У ПОЕЗІЇ Є. МАЛАНЮКА АМЕРИКАНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Резюме

Мельник Г. І. Особливості функціонування топоніма *Україна* у поезії Є. Малашока американського періоду.Стаття присвячена аналізу топоніма *Україна* в поезії Євгена Малашока американського періоду. Поетонім найкраще виявляють свою багатфункціональну сутність саме в поезії, де вони, насамперед завдяки літературному роду, специфіці мають, по суті, необмежені можливості щодо копотування, змістового та експресивного наповнення.**Ключові слова**, онімія, ідіостиль, Євген Малапюк, топонім *Україна*.

Summary

Melnyk G. I. Peculiarities of Functioning of Toponym *Ukraine* in the Works of E. Malanyuk of American Period.The article deals with the analysis of toponym *Ukraine* in the works of E. Malanyuk of American period. Poetonyms best display their multi-functional essence just in poetry where they, due to literature type, specificity, have unlimited possibilities as for connotation, content and expressive fulfilment.**Key words**, proper names, individual style, Eugene Malanyuk, toponym *Ukraine*.

У 1949 р. Євген Маланюк відплив у свою другу еміграцію - з Європи в Америку. Іноді її називають третьою, рахуючи другою еміграцією його швидкий виїзд у 1945 р. з Чехії до Німеччини на чотири роки таборового життя. Цей від'їзд зумовлювався передусім тим, що за списками СМЕРШ його мали знайти і знищити [3: 21-22]. Але переїзди по Європі поет відбував не раз - Подєбради (Чехія), Варшава та ін. А тут він змінив материк, оточення, спосіб життя. 1949-1968 рр. стали новим, досить плідним періодом його життя, коли тільки в галузі поезії (а були ж і важливі аналітичні, публіцистичні роботи) вийшло за життя поета п'ять збірок і шоста - «Перстень і посох» - у 1972 р. у Мюнхені. У Маланюка не було в житті такого періоду, коли він «нише вірші, та все гірші, та все гірші, та всі, як один». Зростання майстерності тривало все життя. Переїзд Маланюка до Америки прийнято розглядати в літературознавчих працях саме як другу еміграцію [12]. У своїх «Нотатках» цей переїзд називає так і сам поет.

Перша збірка Є. Маланюка «Влада», що вийшла в США у 1951 р., наймення **Україна** не згадує жодного разу. Поет ніби повертається до наявного в перших збірках свого табування оніма *Україна*. *Україна* у «Владі» є, й у великій кількості, але з описовим, переважно займенниковим найменням. У поемі «Побачення» Василь Тютюнник, «аскет і лицар», який «завжди бачив сьайвний лик Мадони-України» [9: 266], говорить поетові: «Отже знов, / Поручнику, на нашу **батьківщину** / Війне вогонь вже близької війни» [6: 385]. У вірші «**Батьківщина**» автор розмірковує, хто в Україні перемаже - Європа чи Азія: «Як до **Тебе** протоптати тропи? / В сивій млі спостерегти мету? / Чи ж пропалить синій жар **Європи** / **Азії** проказу золоту?» І далі - знову проклинати чи ні: «Що ж Тобі - прокляття чи осанна? - / Мертві звуки, неживі слова». Поки що Європу, конкретно штику нагадують тільки тополі: «Твій єдиний готик - / Повстають жертвовники топіль» [6: 373]. Цей вірш цілком міг би одержати назву «*Україна*», але поет так не вчинив. Знову діє табу. В іншому вірші, розташованому поряд: «О, як забудь **Тебе**, єдину в світі! [...] *Моя весна. Моя, моя Земля!*» [6: 372]. Займенники **Ти**, **Твій**, орієнтовані на *Україну*, зустрічаються і в інших місцях збірки.

Наступною поетичною книгою Маланюка стала поема «П'ята симфонія», видана в 1954 р. у Філадельфії. Хоч поема присвячена бойовим діям українського війська в захисті незалежності України у 1919 р. в районі Крем'яця, назва **Україна** з'являється тут лише раз у польському епіграфі до VII розділу «Ноктюрн»: «*Drzy Ukraina bodiakiem*», що має підпис «Польська поетка» (хто конкретно, зазначає сам Є. Маланюк у коментарі до поеми, автор забув [6: 639]). Вільний переклад поетичного виразу - «*Україна намагається вивільнитися*».

У тому ж 1954 р. у Нью-Йорку вийшла книга Євгена Маланюка «Поезії в одному томі», де окремий розділ містив нові, раніше не публіковані вірші і називався «Проца». Фактично «Проца» - наступна збірка віршів поета. Вони раніше не публікувалися, але, судячи за вказаними датами, написані, як це поет практикував і в інших своїх збірках, у різні часи. У виданні Т. Салиги 1992 р., де датується 79 творів, найбільше -39 -написано в 1940-х рр. (серед них тільки в 1944 р. -17 віршів), далі йдуть 1920-ті рр. (16 віршів), 1930ті рр. (15 віршів) та 1950-ті рр. (9 віршів). Серед них наймення **Україна** вживається двічі. У вірші 1936 р. «Над Дністром», іцо написаний у Заліщиках (тоді це була Польща), говориться про «**чорну Україну**»: «*Мій вітре простору, заграй же! / Про молодість і даль! Повій, / Повій на чорну Україну, / Де вод і зор давно чортма, / Де кожен рік, де кожну днину / Бездонна поглина тюрма*» [6: 413-414]. Епітет **чорна** не вказує на колір і не дає оцінки. Він говорить про страждання, про тяжку долю, про бездонну тюрму. Тут, на Дністрі, - теж *Україна*, але не чорна. У вірші «Друге посланіє», створеному 30 червня

1944 р., поет намагається розібратися, чому Україна так страждає. Згадується і «недівоча пристрасть Мотрі», й інші подібні речі, але - і це головне - твердо формулюється: «*Та ти - не виграшка природи, / Не примха лиш земних стихій - / Ти не загинеш, мій народе, / Пісняр, мудрець і гречкосій*». Фінал: «*І небо сходить на країну / Крізь зойк заліз, крізь звіра рик, / Крізь дим руїни — / Україну / Новий узріє чоловік*» [6: 423]. Вже й узрів і 20 років зріє, але це - не зовсім те, про що мріяв Маланюк... Тижнем пізніше, 7 липня 1944 р., поет у вірші «Ісход II» знову розмірковує про долю, про життя України, звертається до неї тільки займенниково (**Ти, Твій** з великої літери): «*Деся рідний вітер гне / Твоїх топіль високі решти / ... / Чи ж затаїш, чи збережеш Ти / На дні ярів, у галявах дібров / Твій тихий рай / І сонцем п'яну кров?*» Це - пейзажний фрагмент. А ось кваліфікаційний: «*Ти залишилася за обр'яма миль, / І ось тепер Ти - привид і примара*» (6: 402). «Привид і примара» - то не в натурі, а в душі поета, то суб'єктивне. І сутність - знову ж таки в епітеті **чорний**: «*І довга путь ось стелиться в безкрай - / Ліне відвернуть, / Тіне стерти, / Бо лиш вона веде в Твій чорний рай / З пустелі самоти і смерті*» [6: 403]. Тут прикметник **чорний**, що є епітетом до слова **рай**, не є еквівалентом вже розглянутої «чорної України». Можна припустити, що це оцінка (скептична оцінка!) тріумфальних творів українських радянських письменників про звільнення всієї України від німецьких загарбників. У збірці згадується ще, як «*У безумі сліпої битви / Губився тихий голос Твій*» [6: 420]. І як остаточна і категорична констатація: «*Ніхто й ніщо нас не розлучить з Нею, / Ніхто й ніщо наш дух не встерече*» [6: 483]. Це вже написано в Америці у 1954 р.

Серед виданих в Україні фрагментів збірки «Остання весна» (1959) ім'я **Україна** не згадується жодного разу, але тим не менш у збірці вона широко представлена. Поет запитує в 1954 р.: «*Як навчитися маєш - забути Єдину? / Розрубати тугу пуповину вузла*» [6: 507]. А відповідь сформулював для себе ще в 1925 р.: «*Ні, не забудь святі родинні узи*» 18: 179].

Те саме в збірці «Серпень» (1964). При відсутності назви **Україна** вона тут присутня в багатьох віршах. Разом з гнітючим нас троєм в Америці, особливо в перші роки «другої еміграції», з'являються й гнітючі думки про Україну: «*Ти гинеш, гинеш разом з Нею, / Самотній гасне спів*» [6: 518]. Найліпше підтримують згадки - знову ж про Україну: «*А на столику дихав чебрець. / ... / І виворожував - з п'ятми літ - / Дідизну, степ, Синюху / [...] / І розкривались серця, і навіть папороть розквітала, / І той квіт / Був - любов*» [6: 527].

У цьому плані на особливу увагу заслуговує вірш «Голоси». До поета «*пливуть день і ніч голоси. / То не пісня, не поклик, не клетіт. То зойк незбаганий - / Як останнє зітхання з останніх сил*». А далі геніальний коментар: «*Відчуваєш одне лиш: крізь роки, події і дати / Хтось болючо-*

близький, - хтось, хто мусів загинути, - ось зацілів!» І могутній фінал: «*Скалічено й зганьблено тіло твоє, Батьківщино, / Та майбутніми бурями дихає Дух*» (6: 549). А найголовнішою у цьому вірші є дата: 15. III. 1963. Це ж шістдесяті роки! Це ж початок шістдесятицтва, славетної епохи української літератури! Євген Маланюк почув, відчув цей тектонічний зсув українського Духу і сказав про це своїм безсмертним віршем. Поезію шістдесятників Маланюк виділив і високо оцінив одним з перших [5]. А як геніально високо він оцінив Ліну Костенко та її однодумців [4: 342-346], Василя Симоненка [9: 342-350]!

У збірці «Перстень і посох» (1972) є, як і в поемі «П'ята симфонія», назва **Україна** польською мовою у прекрасних словах Юліуша Словацького, що фігурують у третій частині вірша «Без присвяти» і записані під текстом вірша: «*Boze, kto ciś nie widział w Ukrainy błąkitnych polach!*» [6: 590]. У текстах же самого Євгена Маланюка **Україна** з'являється багаторазово, але без своєї назви. Поет продовжує її уникати, уживаючи займенники другої особи або слово **Батьківщина** - те й те з великої літери. Пор.: «*Так. Без Тебе повільна, нестямна загибель, / Батьківщино моя, Батьківщино німа! / Навіть гіркість в черствому щоденному хлібі / Мстить, нагадуючи, що Тебе нема*; про канадських українців, після відвідин Канади: «*Південні очі, як вікно / У Батьківщину. Рук смаглявих / Жагучий стиск [...] / Так втілилася Батьківщина / В уста, в шаблі крилатих брів*; «*Ні, хай буду чорним ротом чорної / Виклятої, але - Батьківщини*» [6: 566, 587, 589].

Слід зупинитися ще на одній історичній згадці України: «*Так вежа закруглює у сферу, / А Мікра Росія - в архіпелаг, / Оточений жорстоким морем степу*» [6: 567]. М. Старовойт у примітках до збірки подає лише: «**Мікра Росія** - Малоросія» [11: 645]. Це - мало, а тому й неточно. **Мікра Росія**, на відміну від Малоросії, - це епоха побудови Київської Русі, яка всупереч «морю степу» значно виросла, в основному на Північ, виділивши зі свого етнічного складу людність, що розселялася на Півночі, ставши згодом за Прип'яттю **Білорусією**, а за Десною - **Росією**. **Мікра Росія** - це джерело, звідки пішла вся східнослов'янська людність. Ця назва тожона згаданій перед тим у тому ж творі («Глава з поеми «Схід Європи») назві **Княжа Русь**: «*Так виросла, як вежа, Княжа Русь / Над Диким Полем просторів поземих, / Циркуль влади свій державний круг / Закреслював могутніше і ширше...*» [6: 567].

А в мріях поета **Україна** - все ж передусім мала рідна Батьківщина: «*І все частіш пригадується синь / Херсонщини, дитинства краєвиди, / Стихія степу, сонячна Синюха, / Граніти скель і вітер верховий*» [6: 598].

Збірка «Чорні вірші» опублікована останньою, у 1996 р. Але готувалася вона як п'ята і мала вийти після «Земної Мадонни», коли поетичні емоції Маланюка вирували навколо втраченої державності

України. У збірці назва Україна не вживається жодного разу, але тема України звучить тут майже в кожному творі. Поет, можна сказати, виділяє три пов'язані напрямки своєї гострої критики - 1) українська еліта, 2) український характер, 3) Україна в цілому.

1. Українську еліту поет оцінює украй негативно: «Здається, нібито боролись, / А глянть: отара втікачів. / На чорта їм варязький голос, / Сталевих слів дзвінки мечі? / [...] / А то ще затички - **Тичини**, / Прем'єри **Гаркунівських труп**, / Що їхньому чуттю **вітчизни** / Позаздрить міг би тільки труп» [7: 28-29]. Тичина для Маланюка став «затичкою» ще в 1925 р., коли написано цей вірш. Утім, «пофарбована дудка» датується ще раніше - 1924 р. Таких «затичок» в Україні розвелось багато - прізвище Тичина вжите в множині. А «прем'єри **Гаркунівських труп**» ідуть від Володимира Винниченка, який «створив образ антепренера Гаркуна- Задунайського, що є уособленням провінційності та «малоросійства» [3: 290]. Характеризуючи українця аж надто негативно: «Тюхтій-хохол, що, хоч дурний, та хитрий» [7: 29], Маланюк говорить про нього: «Каліка, смерд - такий він і донині, / Сліпий Кобзар, що точить вічний жалю. / [...] / Зродив, але - дрібну плебейську шваль / Вошвиких душ, що бабраються в слині» [7: 21]. Уперше цей вірш було опубліковано в збірці «Перстень і посох», де поет вніс характерні зміни у наведений текст: «Каліка **виклятий** - такий він і донині / Сліпий **кобзар** - **співа свій** вічний жалю, / [...] / Зродив **вождів** - дрібну плебейську шваль / Вошвиких душ, що бабраються в слині» [6: 588]. «**Зродив вождів**» - конкретна вказівка на конкретну еліту української державності 1917 -1920 рр. Серед найвищих вождів Маланюк шанував, здається, лише одного Симона Петлюру.

Вірш «Nomina sunt odiosa» (у римлян ця фраза вживалася із сенсом «не називаючи імен») прозоро адресується Володимирові Винниченку - видатному українському письменникові і політику, що був в УНР головою уряду, а за Директорії - її головою. Це він написав роман «Кирпатий Мефістофель» та оповідання «Краса і сила», дія якого відбувається в місті Сонгороді [2: 32]. Пор.: «**Все той самий кирпатий профіль, / І скитське чоло, й качий ніс; / Малоросійський Мефістофель / Або дрібний хохлацький біс. / Блукає, хмикає, шепоче, / Снує свою павучу сіть, / І нишпорять гадючі очі, / Де б ще заслинить і вкусить. / [...] / Лиш він у **Сонгороді** квітне, / І, не порушуючи сон, / Усі **Грицьки й Гергени** бідні / Йому ясають в унісон» [7: 8-9]. Григорій Ключок глибоко й розумно схарактеризував опозиційну пару Винниченко (соціалізм) та Маланюк (націоналізм), показавши, що «національна ідея несе в собі більше істин, ніж ідея соціалістично- комуністична» [1: 331].**

2. Український характер, уже певним чином схарактеризований у попередньому пункті, засуджується в окремому вірші «Народилися во время люте»: «**Рвав гарячий вітер революцій, / І війнула полум'ям війна / [...] / Ви ж по закамарках, по цілинах / Заячий ховали переляк, / І пливли**

століттями хвилини / Над болотом рідних Кобеляк» [7: 10]. **Кобеляки** - райцентр Полтавської області - у Маланюка має узагальнююче навантаження, позначаючи усіяку глушину. Розмова ж про характер «інтелігенції» залучає М. В. Гоголя - одразу «Мертві душі» і «Ревізора»: «**І мертві душі удушують дух** (яка розкішна алітерація! - Г. М.), / **І Собакевич грає Хлестакова**» [7: 27-28].

3. Взагалі Україну, особливо через її поразку в боротьбі за незалежність 1917 - 1920 рр., поет критично оцінює в ряді віршів збірки, особливо яскраво - у вірші без назви: «**Ні, не покритка Катерина - Даремно плакав Тарас**» [7: 29-30]. Використавши уславлену поему Т. Г. Шевченка «Катерина», Євген Маланюк узагальнив ім'я героїні аж до позначення всієї України. Спираючись на фонетичну й словотвірну паралельність назв **Катерина - Україна**, поет називає ім'я **Катерина**, а його критичні закиди стосуються всієї **України** в притаманному Малашокові переліку її гріхів. Багато дослідників бачили (на нашу думку, помилково) Україну в **Антимарії, Земній Мадонні**. А чи бачать вони її в **Катерині**? Пор.: «**Ти - масна монгольська перина, / Повіє племен і рас! / О неплодна стара розпуста, / Лото твоє - базар! / Тамлишили болотяну пустош / Хан і каган, і куркуль, і цар. / Це ж від них наскидала байстрят ти, / Що повіялись хто куди, / Ні, тебе ще не так карати, / Ще б з вогнем не такої біді... / [■] Пий же, пий кров повстань, як воду, / Упивайся червоним вином! / Хай обріз тобі - богом свободи, / А бандитство - солодким сном!**» [7: 30].

Якщо узагальнити критику Євгеном Маланюком України [10: 12] у «Чорних віршах», то вона зрештою зводиться до того, що в українців, з погляду поета, замало рис варязьких і забагато - скитських (тобто скіфських) та еллінських. Утім, усі ці три етнічні означення мають у Маланюка дуже специфічний сенс, що приблизно відповідав поняттям «бойовитість», «темність» та «розслабленість». І терміни, обрані поетом, і їх осмислення, їх етнопсихологічна українська відповідність - усе треба брати під великий сумнів. Скажемо лише на завершення, що всі ці оцінки - з великої, безмежної любові Євгена Маланюка до України і бажання якомога більше їй конкретно допомогти. Скажемо також, що саме такий метод вираження своєї любові через негативні параметри, характерний і для попередніх збірок поета, особливо третьої та четвертої, призвів зрештою до того, що «Чорні вірші» (обрано дуже характерну назву, узгоджену із змістом збірки) так і не були опубліковані за життя поета.

Література

1. Ключок Г. Д. В. Винниченко і Є. Маланюк як два полюси української ідеї // Енергія художнього слова : зб. статей / Г. Д. Ключок. - Кіровоград : КДПУ, 2007. - С. 325-333.
2. Куценко Л. Примітки (до «Чорних віршів» Є. Маланюка) / Л. Куценко // Вежа. - 1996. - № 2. - С. 32-33.

3. Куценко Л. Упорядкування, передмова та примітки // Є. Маланюк. Невичерпальність : поезії, етапі : для старшого шкільного віку / [уиоряд., передм. та приміт. Л. В. Куценка]. - [2-е вид.]. - К. : Веселка, 2001. -С. 5-24, 270-307.
4. Куценко Л. Євген Маланюк про Ліну Костенко / Л. Куценко //Є. Маланюк. Повернення : Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / [упоряд. та перед.: Т. Салига]. - Львів : Світ, 2005. - Є. 342-345. - (До джерел / Ad Fontes).
5. Куценко Л. Євген Маланюк: над рядками поезій Ліни Костенко /Л. Куценко, -<http://www.day.kiev.ua/134144/>.
6. Маланюк Є. Поезії / [уиоряд. Тарас Салига]. - Львів : Фенікс,1992.-680 с.
7. Маланюк Є. Чорні вірші / Є. Маланюк // Вежа. - Кіровоград, 1996.-№ 2.-С. 8-32.
8. Маланюк Є. Невичерпальність : поезії, статті: [для ст. шк. віку] / [уиоряд., пер. і прим. Л. Куценка]. - [2-е вид.]. - К. : Веселка, 2001. -318 с.
9. Маланюк Є. Крути -народини нового українця / Є. Маланюк // Є. Маланюк. Повернення : Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / [упоряд. та перед.: Т. Салига]. -Львів : Світ, 2005. - С. 257-267. - (До джерел / Ad Fontes).
10. Салига Т. «Поезія і ніж» та строфи - «на шаблі» / Т. Салига // Літературна Україна. -2005. -20 жовтня. - С. 1, 4, 7.
11. Старовойт М. Примітки // Є. Маланюк. Поезії [упоряд. Тарас Салига]. - Львів : Фенікс, 1992. -С. 615-646.
12. Товстяк Н. Концепція долі України в поезії Євгена Маланюка часів другої еміграції / Н. Товстяк. - <http://www.ktf.franko.lviv.ua/-vivat/book3.html>.